

ד"ר יהושע בראנד/ירושלים

העלייה לרגל וסדריה

מעטות הן הידיעות הממשיות שבידנו על קיום מצות העלייה לרגל בתקופת הבית הראשון, ועל כן עלינו לתאר את הפרטים והסדרים לפי מה שידוע לנו מספרות ימי הבית השני ומדבריהם של תנאים ואמוראים שחיו אחרי החורבן.

העליות בתקופת שיבת ציון

אפשר לראות את שיבת ציון ברשיונו של כורש מלך פרס ("מי בכס מכל עמו יהיה אלהיו עמו ויעל לירושלם" — עזרא א, ג וסוף דברי הימים ב) כעלייה לרגל, שהרי היא היתה בעיקר לשם המקדש ("ויבן את בית ה'", "לבנות בית בירושלים", שם ושם). כעליית ששבצר, שהיה שליח המלך להחזיר את כלי בית ה' (עזרא א, ח), כן גם עליית עזרא בשנת שבע לארתחשסתא (שם ז, ז) היתה קשורה בהעלאת הנדבות ובהקרבת הקרבנות בבית המקדש (שם, שם טו—יז); וגם נחמיה אשר חש לעזור ל"נשארים אשר נשארו מן השבי שם במדינה ברעה גדולה ובחרפה" (נחמיה א, ג) מבקש מן המלך "אשר תשלחני אל יהודה אל עיר קברות אבותי ואבננה" (שם ב, ה) והוא מקבל ממנו "אגרת אל אסף שומד הפרדס אשר למלך אשר יתן לו עצים לקדות את שערי הבירה אשר לבית" (שם, שם ח).

כעליית רגל לירושלים יש לראות את התכנסות העם בירושלים לחוג את ראש השנה ("ויגע החדש השביעי ובני ישראל בערים ויאספו העם כאיש אחד אל ירושלים", עזרא ג, א ונחמיה סוף פרק ז ותחילת ח), שנמשכה עד אחרי חג הסוכות (נחמיה ח, יד ואילך).

על התקופה שלאחר נחמיה אין לנו מקורות ספרותיים, אבל יש להניח בוודאות שמצווה זו של עלייה לרגל הלכה והקיפה מדי פעם בפעם חוגים נרחבים יותר ויותר. פילון האלכסנדרוני מעיד על העלייה לרגל בתקופתו: "הרכה אלפים נוהרים מאלפי ערים בים וביבשה, ממזרח וממערב, מצפון ומדרום בכל מועד למקדש כמו למחזו חפץ מסערות החיים כדי למצוא כאן

1 ספר על המצוות א, סעיף 69. בתרגום גרמני של כהן: כהבי פילון, כרך ב.

מנוחה ולהיות חופשי במקצת מראגות תחתיהן הם עמוסים מגיל הנעורים וכו". העלייה שימשה לבני זמנו גם אמצעי להכרת אנשים חדשים וכריתת ברית אהבה וידידות על קרבנות וזבחים.

הסדרים המיוחדים בהר הבית ברגלים

מסתבר, כי הדר בית המקדש, שהתבלט בעוצמתו מעל לגבעות השכנות ונדאה מרחוק ועורר תימהון גם בלב אלה שהיו רגילים לראות בניינים גדולים שימש כוח משיכה ועודד לעלייה לרגל: טבלאות של זהב בעובי דינר ובגודל מאה על מאה שבהן חיפו הכהנים את פני כל האולם, היו מקפלים אותן ברגל ומניחים אותן על גבי מעלות בהר הבית כדי שידאו אותן עולי הרגל (תוספתא מנחות יג, יט); את שולחן לחם הפנים היו מגביהים ומראים לעולי רגל: ראו חיבתכם לפני המקום שסילקו של לחם חם כמו בשעת סידורו (יומא כא, ע"ב); עשדת הנסים שנעשו בבית המקדש (משנת אבות ה, ה) היו מפורסמים בעולם היהודי; ונוסף לאלה יש לזכור את פתיחתם ונעילתם של שערי ניקנור שנעשו מאליהן לפי מסורת המשנה שבפי אביו (פסחים סד, ע"ב) והמוכתת מעובדות אחרות. גם המגדיפה שבמקדש "שהיו שומעין את קולה מיריחו" (משנת תמיד ג, ח) "ואין אדם שומע קול חבירו בירושלים מפני קול המגדיפה" (שם ה, ו) משכה אף היא את לבם של עולי הרגל.

ההכנות לקראת הרגלים

לקראת הרגל היו מתקנים את הדרכים, את הרחובות ואת מקוות המים מט"ו באדר (משנת שקלים א, א), ואף את האיסור לעורר על המת ולהספידו קודם לרגל שלושים יום הסבירו בחשש, שמה יבזזו הסכונותיו ויימנע מלעלות לרגל (מועד קטן ה, ע"א).

חשובה היתה כמובן הדאגה למי שתייה ולמקוות מים לטהרה, ובמקדש היה ממונה מיוחד על כך, הוא נחוניא חופר שיחין (משנת שקלים ה, א). על חשיבות הדאגה למים אפשר ללמוד מכך שבן סירא² לא שיבח את חזקיהו מלך יהודה אלא על שהיטה את המים העירה — "יחזקיהו חיזק עירו בהטות אל תוכה מים, ויחצוב כנחושות צודים ויחסום הרים מקוה", וכן נשתבח על כך³ "שמעון בן יוחנן הכהן, אשר ברורו נפקד הבית ובימיו חוזק היכל, אשר ברורו נכרה מקוה אשוח מים בהמונו". לפי דעת סגל הוא שמעון הצדיק משיירי כנסת הגדולה הנזכר באבות (א, א).

2 שם סעיף 73. 3 שם.

4 ראה מאמרי "שערי ניקנור", מנחה ליהודה (ליב זלוטניק), ירושלים תש"י.

5 מת' בב-כג, מהורות סגל עמ' שלג. 6 שם, בא-נג, עמ' שמ-שמא.

מובן שהדאגה למים לא יכלה להצטמצם לירושלים בלבד, כי גם בדרכים הארוכות היה צורך במי שתייה ורחיצה. הירושלמי (שקלים שם) מספר כי נחזוניה חופר שיחין היה מכיר איזה סלע מוציא מים "ועד היכן שרברבותיה" מגעת, אבל יש להניח שבשטח ההרים לא היו המעיינות המפכים מים חיים מרובים, כי אם בעיקר בשפלה ובחוף הים. בהרים שימשו בעיקר לתפקיד זה המערות והשיחין. המערות הן בורות או מקוות מים מכוסות מלמעלה. ואילו השיחין הם חריצים לא עמוקים בשיפולי ההרים, בהם הועברו המים שירדו בימות הגשמים מן המורדות למערות ונשמרו שם בימות החמה. בקשר לזה יש להזכיר גם את "הפסיביראות" — עמודים של עץ או חומר אחר הניצבים סביב הבור. על דם מותר נשבת להוציא מים מן הבור, הנחשב רשות היחיד (עירובין כ, ע"ב). בורות אלה שבאמצע הדרך נחשבו לקניינם של עולי בבל (משנת נדרים ה, ה).

אחת התקנות החשובות לעירוד העלייה היתה, שאין משכירין בתים בירושלים, לפי שאינה שלהן. ד' אלעזר בר' צדק אומד אף לא מיטות (יומא יב, ע"א). באופן בולט יותר נשנתה הלכה זו באבות דר' נתן (פרק לה, הלכה ב): "ואין לוקחין בה שכר בתים (כן גודס הגר"א), ר' יהודה אומר: אף שכר המיטות והמצעות לא היו לוקחין בה. עורות קדשים מה היו עושין בהן? נותנין אותן לבעלי אושפיון. רבן שמעון בן גמליאל אומר: אכסניי היו שרייים מבפנים ובעלי אושפיון מבחוץ. אכסניי היו מערימין ונוטלין כבשי מצדים שעודותיהן יפה בארבע ובחמש סלעים ונותנין לבני ירושלים ובהם היו אנשי ירושלים משתכרין" (השוה תוספתא מעשר שני א, יב). בעונת החג התגוררו עולי הרגל בבתים ותפסו את מקומם של בעלי הבתים, שבעל כרחם היו לנים בחוץ אם לא היה להם מקום בתוך הבית. הבית, לרבות המיטות, כאילו הופקעו לזמן הרגל, ולא קיבלו אף שכר המיטות המוצעות — לדעת ר' יהודה.

בזה מתפרשת עובדה מתמיהה המסופרת בתוספתא (סוכה ב, ג): "מעשה באנשי ירושלים שהיו משלשלין מיטותיהן בחלונות שהיו גבוהים עשרה טפחים והיו ישנים תחתיהן". סיפור זה מובא בקשר לקיום מצות סוכה כפי שהמשך העניין מחייב, ובירושלמי (שם ב, ב) מפורש: "שהיו משלשלין מיטותיהן לפני חלונותיהן והיו מסככין על גביהן", כלומר נתנו סכך על המיטות שתלו סמוך לחלון הבית. עובדה זאת מתפרשת מתוך הדברים שהבאנו לעיל: את הסוכה שעל הגג או שבחצר תפסו האורחים האכסנאים ולאנשי ירושלים לא נותרה אלא סוכה ששלשלו אותה מן הקומות העליונות דרך חלון הבית.

חוק זה שאין משכירין בתים בירושלים, קדום הוא בלי ספק, אולי עוד

מתקופת הבית הראשון. אבל ברוד שהיה קיים בראשית תקופת הבית השני, שהרי העולים הראשונים שבאו עם זרובבל התיישבו כולם בעדיהם — לדבות הכהנים, הלויים, המשוררים, השוערים והנתינים, שמקומם הטבעי הוא סמוך למקדש (עזרא ב, ע; נחמיה ז, עב). זכותם של עולי דגל לתפוס בחג את בתי התושבים יכולה להסביר את סירובם של העולים הראשונים להתישב בירושלים בימי עזרא ונחמיה עד שהיה צריך להפיל גורלות "להביא אחד מן העשרה לשבת בירושלם עיר הקדש ותשע הידות בערים" (נחמיה יא, א). הישיבה בירושלים נחשבה לקרבן אישי גדול, הזוכה להכרה וברכה מיוחדת כמו שנאמר להלן: "ויברכו העם לכל האנשים המתנדבים לשבת בירושלים" (נחמיה יא, ב). אולי יתבארו בזה גם דברי זכריה הנביא (ז, ב—ה): "כה אמר ה' צבאות קנאתי לציון קנאה גדולה וחמה גדולה קנאתי לה... עד ישוב זקנים וזקנות ברחובות ירושלים... ורחובות העיר ימלאו ילדים וילדות משחקים ברחובותיה". יש להניח שההלכה "הכל מעלין לירושלם" לים ואין הכל מוציאין, אחד האנשים ואחד הנשים" (משנת כתובות יג, יא) שימשה אף היא עידוד להתיישבות בירושלים, אלא שלא ירוע אימתי נאמדה הלכה זו בפעם הראשונה.

אולם התקנה "אין מגרלין תרנגולין בירושלים מפני הקדשים" (משנת בבא קמא ז, ז) ניתקנה כנראה בתקופה הראשונה, כי בימים ההם נמצאו עוד באשפתות שרידי גויות ועצמות מזמן המלחמה והיתה סכנה שהקדשים יטמאו על ידי כך.

לטובתם של עולי הרגל נתקנו עוד תקנות אחרות כגון ההיתר לרצענים (שבירושלים) לעשות מלאכתם במועד "שכן עולי רגלים מתקנין מנעליהם וסנדליהם" (תוספתא פסחים ב (ג), יח), שנתקלקלו בדרך הארוכה ורבנו המחמירים ואוסרים לרצענים אף בירושלים לעבוד במועד. כמו בכל מקום אחר מסבירים את דעתם בירושלמי (פסחים ד, ז): "עשויים היו, בבהמה היו עלין".

חובת העלייה לרגל

בהודמנויות שונות היה אדם מישראל חייב לעלות לירושלים. קודם כל כדי להיראות בעזרה ולהקריב קרבנותיו בשלוש הרגלים (משנת חגיגה א, א): "הכל חייבין בראייה חוץ מחדש שוטה וקטן... ונשים ועבדים שאינם משוחררים. החיגר והסומא והחולה והזקן ומי שאיננו יכול לעלות ברגליו. איזהו קטן? כל שאיננו יכול לרכוב על כתפיו של אביו ולעלות מירושלים להר הבית — דברי בית שמאי, ובית הלל אומרים: כל שאיננו יכול לאחוז בידו

יהושע בראנד

70

של אביו ולעלות מירושלים להר הבית, שנאמר 'שלוש רגלים'. תנאים אחרים פוטרים מעלייה לרגל גם בעלי מקצועות ידועים כגון המקמץ, המצרף נחושת, הבורסי (שם ד, ע"א) ולדעת האמורא ר' אסי "כל אדם שיש לו קרקע עולה לרגל ושאינו לו קרקע אין עולה לרגל" (פסחים ת, ע"ב).

העלייה בחג הפסח

נעימה ונוחה ביותר היתה העלייה לחג הפסח, כי בתקופה זו האויר ממוזג, המים מצויים בכל מקום והדרכים תוקנו בחדש אדר (משנת שקלים א, א) לצורך עולי הרגל, אחרי שנשתבשו בימות הגשמים. נוסף לזה כל איש ואשה רוצים להשתתף בעלייה לרגל בחג הפסח, כדי לאכול מקרבן הפסח בירושלים. גם קצירת העומר שנעשתה מתוך פומבי גדול (משנת מנחות י, א—ד; ותוספתא ובבלי שם) שימשה כוח מושך לעלייה לרגל בחג זה. לפיכך היה חג הפסח הזדמנות מתאימה למנות את מספר היהודים המשתתפים בו, כפי שנראה להלן.

העלייה בחג הסוכות

גם לחג הסוכות חשיבות מיוחדת מכמה בחינות וההשתתפות בו היתה מדובה. קודם־כל שמחת בית השואבה: "אמרו, כל מי שלא דאה שמחת בית השואבה לא דאה שמחה מימיו" (משנת סוכה ה, א). במשנה מסופר על תיקון גדול שעשו בעזרת נשים על דבר מנורות זהב ענקיות ועליהן ספלי זהב גדולים שהכילו מאה ועשרים לוג (למעלה משישים ליטר) כל אחד (שם ה, ב). האור היה נראה בכל ירושלים "ולא היתה חצר בירושלים שאינה מאירה מאור בית השואבה" (שם ה, ג). "חסידים ואנשי מעשה היו מרקדים לפניהם באבוקות של אור שביריהם ואומדים לפניהם דברי שירות ותשבחות, והלוויים בכינודות ובנבלים ובמצלתיים ובחצוצרות ובכלי שיר בלא מספר על חמישה עשר מעלות היורדות מעזרת ישראל לעזרת נשים" (משנה שם ה, ד). "חסידי דים ואנשי מעשה היו אומרים: אשרי ילדותנו שלא ביישה את זקנותנו", ובעלי תשובה היו אומרים: "אשרי זקנותנו שכפרה את ילדותנו", "ואלו ואלו אומרים אשרי מי שלא חטא ומי שחטא ישוב וימחול לר" (שם נג, ע"א). הצגות נהדרות של כושר גופני ושל זריזות ואימון הראו בשמחת בית השואבה. "אמרו עליו על רבן שמעון בן גמליאל כשהיה שמה שמחת בית השואבה היה נוטל שמונה אבוקות של אור וזורק אחת ונוטל אחת ואין נוגעות זו בזו, וכשהוא משתחוה נועץ שני גדליו בארץ ושוחה ונושק את הרצפה וזוקף ואין כל בריה יכולה לעשות כן, וזו היא קידה" (שם נג, ע"א). בן יהוצדק היה משתבח בקפיצותיו (ירושלמי שם ה, ד). על היקף העלייה

מספר יוסף בן מתתיהו: כאשר קסטיוס נסע מאנטיפטרוס ללוד לא מצאו שום ארם בעיר. כל המונה עלה לירושלים לחג הסוכות (מלחמות היהודים, ב, יט, א). דברי איסי בן יהודה האומר: "ולא יחמד איש את ארצך" — מלמד שתהא פרתך רועה באפר ואין חיה מזיקתה, תרנגולתך מנקרת באשפה ואין חולדה מזיקתה" (פסחים ה, ע"ב), מציירים תמונה של ערים וכפרים שכל תושביהם עלו לרגל לירושלים.

העלייה בחמישה עשר באב וביום הכיפורים

אפשר שגם "חמישה עשר באב ויום הכיפורים, שבהן בנות ירושלים יוצאות ככלי לבן שאולין" (משנת תענית ד, ח) משכו עולים לירושלים, בייחוד בחורים רווקים, כמו ששנינו בברייתא (תענית לא, ע"א): "תנא מי שאין לו אשה נפנה לשם", שהדי "בנות ירושלים יוצאות וחולות בכרמים, ומה היו אומרות? בחוד שא עיניך ודאה מה אתה בודר לך וכו'" (משנה שם והשווה בכלי שם).

עליית המעמדות

גם בקשר למעמדות עולים רבים מן העם לירושלים, שנינו במשנה: "אילו הן מעמדות? לפי שנאמר (במדבר כח, ב) 'צו את בני ישראל ואמרת אליהם את קרבני לחמי' — וכי היאך קרבנו של ארם קרב והוא אינו עומד על גביו? והתקינו נביאים הראשונים עשרים וארבע משמרות, על כל משמר ומשמר היה מעמד בירושלים, של כוהנים, של לוויים ושל ישראלים. הגיע זמן המשך מר לעלות, כוהנים ולוויים עולים לירושלים וישראל שבאותו משמר מתכנסין לעריהן וקוראין במעשה בראשית" (משנת תענית ד, ב). שיירות עולים אלה החיו את דרכי הארץ בכל תקופות השנה.

העלאת הביכורים

הזדמנות נוספת לעלייה לירושלים היא העלאת הביכורים. בעניין זה נשתמד תיאור העלייה מן התקופה הקדומה של הבית השני. שנינו במשנה (בכורים ג, ב—ד): "כיצד מעלין את הביכורים? כל העיירות שבמעמד מתכנסות לעיר של מעמד, ולנין ברחובה של עיר, ולא היו נכנסין לבתים, ולמשכים היה הממונה אומר: 'קומו ונעלה ציון אל בית ה' אלהינו'. הקרובים מביאים התאנים והענבים, והרחוקים מביאים גרוגרות וצימוקים. והשוד הולך לפניהם וקרניו מצופות זהב, ועטרה של זית בראשו. החליל מכה לפניהם עד שהגיעו קרוב לירושלים. הגיעו קרוב לירושלים שלחו לפניהם ועיטרו את ביכוריהם. הפחות, הסגנים והגזברים יוצאים לקראתם, לפי כבוד הנכנסים היו יוצאים, וכל בעלי אומנויות שבירושלים עומדים לפניהם ושואלין בשלומם: אחינו

אנשי המקום פלוני באתם לשלום! החליל מכה לפניהם עד שמגיעין להר הבית. הגיעו להר הבית אפילו המלך נוטל סל על כתפו ונכנס עד שמגיע לעזרה. הגיע לעזרה ודיברו הלויים בשיר: 'אדוממך ה' כי דליתני ולא שמחת אויבי לי'.

ואין כאן אלא רק הדים קלושים של תהלוכות שמחה, שנמשכו כל הקיץ מן העצרת ועד החג (שם א, י). בכל תהלוכה השתתף מספר ניכר של מקומות יישוב שנכללו בפלך (יחידה אדמיניסטרטיבית מן התקופה הפרסית). "לא היו עולין יחידים אלא פלכים פלכים. לא היו מהלכין כל היום אלא שתי ידות ביום. חזנין וכל בית הכנסת עולין עמהם ולגין ברחובה של עיר" (תוספתא שם ב, ח).

ואפילו המלך בכבודו ובעצמו השתתף בתהלוכה זו. "כל הדרך הרשות בידו, נותנו (את סל הביכורים) לעבדו או לקרבו עד שמגיע להר הבית. הגיע להר הבית אפילו אגריפס המלך נוטל סלו על כתפו ונכנס עד שמגיע לעזרה" (שם ב, י).

יש שמייחסים משניות אלה לזמנו של אגריפס המלך הואיל ושמו נזכר בהן. לדעת פרופ' יצחק בעד' יש ליחסן למאה החמישית לפני הספירה, היינו לתחילת ימי הבית השני. דעה זו מקבלת חיזוק בהזכרת הפחות, הסגנים והגזברים במשנה (שם ג, ג), תארים שהיו נהוגים בימי נחמיה, והרי באמנה שנחתמה בימיו הדרגשה הבאת הביכורים הדרגשה מיוחדת (נחמיה י, לו).

באותה אמנה שכרת נחמיה נזכר גם זאת: "הגורלות הפלנו על קרבן העצים הכהנים הלויים והעם להביא לבית אלהינו לבית אבותינו, לעתים מזמנים שנה בשנה לבער על מזבח ה' אלהינו ככתוב בתורה" (נחמיה י, לה). חלוקה זו שנעשתה לכתחילה על פי הגורלות נקבעה במשנה לפי משפחות: "זמן עצי כוהנים העם תשעה. באחד בניסן בני ארח בן יהודה; בעשרים בתמוז בני דוד בן יהודה; בחמישה באב בני פרעוש בן יהודה; בשבעה בו בני יונדב בן רכב; בעשרה בו בני סנאה בן בנימין; בחמישה עשר בו בני זתוא בן יהודה ועמהם כוהנים ולויים וכל מי שטעה בשבטו, ובני גונבי עלי ובני קוצעי קציעות; בעשרים בו בני פחת מואב בן יהודה; בעשרים כאלול בני עדין בן יהודה; באחד בטבת שבו בני פרעוש שנייה" (משנת תענית ד, ה). משפחות אלה הם בעיקר משבט יהודה ובנימין, שעלו מן הגולה (השווה עזרא פרק ב, נחמיה ז מפסוק ו ופרק י מפסוק טו). בתוספתא נאמד שמשפחות אלה נדבו עצים בעלותם מן הגולה בשעה שלא היו עצים בלשכה לפיכך זכו במצוה זו לדורות (תענית ד ג, ה) ואילו "בני גונבי עלי ובני

קוצעי קציעות" הם מתקופה מאוחרת, משעה שמלכי יוון הושיבו משמדות על הדרכים שלא לעלות לירושלים, היו יראי שמים שבהם מערימים על המש"מות. "מה היה עושה? היה מביא את הביכורים ועושה כמין סלים ומחפן בקציעות ונוטל את הסל ואת העלי על כתיפו ועולה. כיון שעולה לאותו משמר אמר לו: להיכן אתה הולך? אמר להן: לעשות קציעות הללו שתי כסין של רבילה במכתש הלז שלפני, בעלי זה שבידי, כיון שעבר אותו המש"מר מעטרן ומעלה: אותן לירושלים" (שם. ד. ג.) ז; בבלי שם כת, ע"א; ירושלמי שם ה, ד).

עלייה לרגל של יחידים

מלבד תהלוכות חגיגות אלה, שנתקיימו לעתים מזומנות היו עליות לרגל של יחידים שהזמן והמאורעות גרמו, כגון הקרבת קרבנות של חובה ושל נדבה: חטאות ואשמות של חוטאים בשוגג, קרבנות המצורעים והנזירים, קיני יולדות, מעשר בהמה ובכורות או עלות ושלמים שאדם מתנדב כריצוי לקבלת תפילתו או כתודה על טובה שזכה בה.

סיפור נוגע ללב נמצא בקהלת רבה (א, א): "מעשה בר' חנינא בן דוסא שראה בני עירו מעלין נדרים ונדרות לירושלים. אמר: הכל מעלין לירושלים נדרים ונדבות ואני איני מעלה דבר, מה עשה? יצא למדברת של עירו וראה שם אבן אחת ושייבבה וסיתתה ואמר: הרי עלי להעלותה לירושלים".
גם דמי ערכים היו מעלים לירושלים: "מעשה באמה של ירמטיה שאמרה: משקל בתי עלי ושקלוה ועלתה לירושלים ונתנה משקלה בזהב" (משנת ערכין ה, א).

לתגלחת הנזיר היה צריך לעלות לירושלים אף מחוצה לארץ, לשם הקרבת הקרבנות ולפעמים נוצרו בעיות מיוחדות, כגון נזירים עניים שלא היה ביכולתם להביא קרבנות משלהם. בירושלמי (נזיר ה, ג) מסופר שבימי של שמעון בן שטח עלו שלוש מאות נזירים לירושלים ולא היה בידם להקריב קרבנות. למאה וחמישים מצאו פתח חרסה והתירום בלי קרבנות, אבל לנותרים לא מצאו: הלך שמעון בן שטח לינאי המלך וביקש ממנו השתתפותו בקרבנות מחצית הנזירים, ושוב "מעשה בהילני המלכה שהלך בנה למלחמה ואמרה: אם יבוא בני מן המלחמה בשלום אהא נזירה שבע שנים, ובסוף שבע שנים עלתה לארץ חזרתה בית הלל שתהא נזירה עוד שבע שנים אחדות: ובסוף שבע שנים נטמאת ונמצאת נזירה עשרים ואחת שנה" (משנת נזיר ג, ו).
סיפור מענין ונוגע ללב בתמימותו מספר שמעון הצדיק: "פעם אחת בא אדם אחר נזיר מן הדרום וראיתיו שהוא יפה עינים וטוב דאי וקוצותיו סודרות לו תלתלים. אמרתי לו: בני, מה ראית להשחית את שערך זה הנאה?

אמר לי: רועה הייתי לאבא בעירי, הלכתי למלאת מים מן המעיין ונסתכלתי בכבואה שלי ופחו עלי יצרי וביקש לטורדני מן העולם. אמרתי לו: רשע, למה אתה מתנאה בעולם שאינו שלך? העבודה, שאגלחתך לשמים! מיד עמדתי ונשקתיו על ראשו. אמרתי לו: בני, כמוך ירבו נזירות בישראל? (נדרים ט, ע"ב ובמקבילות). ואף "חסידים הראשונים (שלא בא חסא על ידיהם) היו מתאווים להביא קרבן חטאת. מה היו עושין? עומדין ומתנדבין נזירות למקום כדי שיתחייבו קרבן חטאת למקום" (נדרים י, ע"א).

אף לתורה ולתפילה שימשה ירושלים מרכז ונקודת משיכה. ארבע מאות ושמנים בתי כנסיות היו בה וכל אחד ואחד היו לו בית ספר ובית תלמוד: בית ספר למקרא ובית תלמוד למשנה (איכה רבתי ב, ה וירושלמי כתובות יג, א). לעולי הרגל מארצות חוץ שונות היו בתי כנסיות משלהם ששימשו להם גם מרכזים ואכסניות בתקופת שהותם בירושלים.

גם לבירור ספקות משפטיים עולים לבית הדין העליון שבירושלים ככתוב בתורת משה: "כי יפלא ממך דבר למשפט וקמת ועלית אל המקום אשר יבחר ה' אלהיך בו" (דברים יז, ח)⁸.

"א"ר יוסי בראשונה לא היתה מחלוקת בישראל אלא בבית דין של שבעים ואחד שהיו בלשכת הגזית, ושאר בתי דינים של עשרים ושלושה היו בעיירות של ישראל, ושני בתי דינים של שלושה היו בירושלים, אחד בהר הבית ואחד בחיל. נצרך אחד מהן הלכה הולך לבית דין שבעירו. אין בית דין בעירו הולך לבית דין הסמוך לעירו. אם שמעו אמרו לו, אם לאו הוא ומופלא שבהם באין לבית דין שבהר הבית. אם שמעו אמרו להן, ואם לאו הוא ומופלא שבהן באין לבית דין שבחיל. אם שמעו אמרו להן, ואם לאו אלו ואלו באין לבית דין הגדול שבלשכת הגזית. בית דין שבלשכת הגזית אף על פי שהוא של שבעים ואחר אין פחות מעשרים ושלושה וכו' ושם היו יושבין מתמיד של שחר ועד תמיד של בין הערביים. בשבתות ובימים טובים לא היו נכנסין אלא בבית המדרש שבהר הבית. נשאלה שאלה, אם שמעו אמרו להם, ואם לאו עומדין למניין: רבו המטמאין טימאו, רבו המטהרין טהרו. משם היתה יוצאת הלכה ורווחת בישראל וכו' ומשם שולחים ובודקין. כל מי שהוא חכם ועניו, ושפל וידא חטא ופרקו טוב ורוח הבריות נוחה הימנו עושין אותו דיין בעירו. משנעשה דיין בעירו מעלין ומושיבין אותו בהר הבית, משם מעלין ומושיבין אותו בחיל ומשם מעלין ומושיבין אותו בלשכת הגזית" (תוספתא סנהדרין ז, א; חגיגה ב, ט ושקלים ג, כז).

בשעת הצורך היו זקנים אלה חוזרים לעריהם ומתקנים שם את התקנות

8 השווה דבתיב יס"ח - תקונו של יהושפט המלך.

הנחוצות: "מעשה שירדו זקנים מירושלים לעריהם וגזרו תענית על שנראה כמלוא פי תנוד שידפון באשקלון" (תענית יט: ע"א).

מתקיימות איפוא לפעמים גם עליות של זקנים ותכמים העולים לירושלים בענייני דין ומשפט. תופעה כזאת אנחנו מכירים עוד מראשית ימי הבית השני "ושלח בית אל שראצר ורגם מלך ואנשיו לחלות את פני ה'. לאמר אל הכהנים אשר לבית ה' צבאות ואל הנביאים לאמר וכו'" (זכריה ז: ב-ג).

העלייה לרגל מן הגולה

ציבור העולים הגדול ביותר בא מבבל. על שם עולים אלה נקראו הר הבית, העזרות והבור שבאמצע הדרך (משנת נדרים ה.ה). ברגלים היו בירושלים עולים מארצות רבות, אולם עולי בבל התבלטו במספרם, באופיים ובהשפעתם על ענייני המקדש וסדריו. "כבש עשו לו (לשעיר המשתלח) מפני הבבליים, שהיו מתלשין בשערו ואומרים לו: טול וצא, טול וצא" (משנת יומא ה.ד). הם הגיעו לסוכות זמן מה לפני הרגל ועד שובם נמנעו מלשאול את הגשמים עד שבעה במרחשון. "חמישה עשר יום אחר החג, כדי שיגיע אחרון שבישראל לנהר פרת" (משנת תענית א.ג). וכשרנים בעיבור השנה מתחשבים בגלויות ישראל שנעקרו ממקומן (לעלות לפסח) ועדיין לא הגיעו (סנהדרין יא. ע"א). והן הן עולי בבל, שהרל לדעת ד' שמואל בר' נחמן מעבדין דק אמ כבד "הגיעו לנהר פרת" (ירושלמי נדרים ה.ח). גלויות בבל ומדי נזכרו במפורש באגרותיו של רבן גמליאל הנשיא (תוספתא סנהדרין ב.ו; בבלי שם יא. ע"ב). אולם לא נזכרה גלות מצרים הקרובה, מבבל וממדי באו ההכנסות העיקריות למקדש ובפרוס החג היו תורמין את הלשכה לשום בבל ולשום מדי (משנת שקלים ג.ד). שם היו תחנות ביניים, אשר שימשו מרכזים לכספי הגולה: השקלים, הנדרים והנדבות, והן הערים הבצורות נהרדעא ונציבין, שמהן הועברו הכספים תחת משמד חזק של דבבות איש לירושלים (קדמוניות יח. ט. א). לשם כך נוסדה על ידי הורדוס המושבה היהחית בבליית בתירה בפלך ביתנין בסדכוך, והיא שימשה הגנה על עולי בבל כנגד השודדים שבמקום (קדמוניות יז. ב. ב).

ובאחרונה יש להזכיר עוד את העלאת עצמות הנפטלים מארצות הגולה כדי להטמיןן בסביבת ירושלים הקדושה. זכר לכך נמצא במשנה (שקלים ה. ב) שבה נזכרו "הסל והמגריפה המריצה המיוחדין לקברות" הנמצאים בירושלים בדרך לבית הטבילה. דאיה מוחשית לדבר משמשים האדונות המתגלים במקומות-שונים בסביבות ירושלים.

שמחת העלייה

אין שום ספק שהתרוממות נפש והרגשת שמחה היתה אופפת את העולים כל זמן היותם בדרך, וביותר גדלה השמחה בהתקדבם לעיר הקודש והמקדש. הוד לשמחה זו נמצא בדברי בעלי המדרש, לפסוק "כי אעבור בסך אדם עד בית אלהים בקול רנה ותודה המון חוגג" (תהלים מב, ה): "מהו 'בסך' — כשעולין לרגלים לראות פניך בסקפסטאות (skepaste — "עגלת צב") והיינו באים אנו ובנינו בחיל גדול והאומות דוממין לפנינו וכו', 'בקול רנה ותודה' — כשהיינו עוברת, במה הייתי עוברת בקול רנה ותודה ושיר וצלצלים ותרועה וכו', מהו 'המון חוגג' — לשון חגוגין של מים; כשם שלא היה לחגוגין של מים שיעוד כך לא היה להם לישראל שיעור כשעולין לרגלים" (מדרש תהלים מב, ד). זרם העלייה היה כל כך כביר ושוטף כזרם הבלתי פוסק בחגוגין, באמת המים המעבירה את המים ממקום למקום. במדרש איכה לפסוק "פרשה ציון" הנוסח יותר ברור: "א"ר לוי כהדין געצע (= "חגוגין" שלמעלה) דלא פסיק לא ביממא ולא בלילא".

טהרת העולים

העולים באו גם מן הארצות השכנות וגם מארץ ישראל עצמה. בדרך כלל הלכו העולים בדרך המלך פרט לשטח הגובל בארץ הכותים, אשר שם נטו הצדה והלכו בחולות הים. במדרש מסופר על ר' אלעזר בן שמוע שהיה מהלך על חוף הים הגדול בעונה שישראל עולים לרגל לירושלים וראה ספינה שנטרפה בים ואדם אחד נאחז בקדש וניצל ערום ויחף. שאר העולים בראותם את הנכרי לא ריחמו עליו ולא נתנו לו כסות, פרט לדבי אלעזר בן שמוע, ומזה נתגלגלה אחר כך טובה לעם ישראל (קהלת רבה יא, ב). העולים הולכים על שפת הים מפני שרצועת הכותים מפסיקה בין הדרום והצפון (חגיגה כה, ע"א) והדרך היתה בחזקת טומאה. הכותים ידעו על זהירות היהודים מן הטומאה בייחוד בשעת הרגל והיו חשודים שירצו להכשילם, על כן סטו העולים מעליהם. אף על פי כן לא ניצלו עולי הרגל מהתנקשויות של נכרים שהשתדלו להכשילם: "העיר ר' יהושע בן פתירה על דם נבילות שהוא טהור. אמר ר' שמעון בן פתירה: נוחרין היו עדרות באסטרסית של מלך והיו עולי רגלים מפקיעין בדם עד רכובותיהם, ולא חשו להם משום טומאה" (תוספתא עדיות ג, ב; ירושלמי שקלים ה, א; מנחות קג, ע"ב). בוודאי היתה כוונתם של נוחרי הבהמות לטמא את העולים לרגל, אלא שחכמים קבעו שדם נבילות אינו מטמא.

ביותר היתה רבה הזהירות בענייני טהרה בירושלים עצמה ובסביבותיה

וכל כך פשטה טהרה, שאפילו עמי הארץ החשודים על הטהרת בכל מקום אחר נאמנים בהיותם קרובים לירושלים: "מן המודיעית ולפנים נאמנים על כלי חרס, מן המודיעית ולחוץ אין נאמנים. כיצד? הקדר. שהוא מוכר הקדרות נכנס לפנים מן המודיעית הוא הקדר והן הקדרות והן הלוקחים נאמן, יצא אינו נאמן" (משנת חגיגה, ג. ה.).

היקף העלייה

מספר העולים לרגל היה רב, עד שייראה לנו, כמוגם, לפי עדותו של יוסיפוס נמנו פעם העולים לחג הפסח ונמצאו קרוב לשלושה מיליונים מלבד טמאים והנמצאים בדרך רחוקה, שלא הספיקו להגיע למועד שחיטת הפסח (מלחמות ה. ט. ג.). בתוספתא (פסחים ד, ג) מסופר: "פעם אחת ביקש אגריפס המלך לידע כמה מניינם של אוכלוסיין. אמר להן לכהנים: הפרישו לי כוליא אחת מכל פסח ופסח. הפרישו לו שש מאות אלף זוגות של כוליא, כפליים כיוצאי מצרים. ואין כל פסח ופסח שלא היו מעשרה מניין חוץ ממי שהיה בדרך רחוקה או טמא. בו ביום נכנסו ישראל להר הבית ולא היה מחויקן והיה נקרא פסח מעוכין" (השווה בבבלי שם סד, ע"ב.).

בקשר לעלייה המונית זו ולצרכי הקרבנות התפתח שוק עצום של מסחר בבהמות. בהמה שנמצאה מירושלים ועד מגדל עדה חזקה מן הקדשים. (משנת שקלים ה, ד). דברי ירמיהו (לג, יב—ג) בענין ריבוי הצאן, נתקיימו במילואם. במקורות נזכרים צאן קרד (ביצה כ, ע"ב) אילים ממואב, כבשים מחברון (סוטה לה, ע"ב). לפי המסופר חיפו בדמי עורות הקדשים את ההיכל כולו בסבלאות של זהב שהן מאה מאה על מאה אמה ובעובי דינר זהב (פסחים נו, ע"א; תוספתא מנחות יג, יט).

מן הדין פטורות הנשים מלעלות לרגל (משנת חגיגה א, א). ברם יש להניח שאף הנשים השתתפו בקיום מצוה זו. נזכרה אשתו של יונה הנביא שהיתה עולה לרגל (עירובין צה, ע"ב; ירושלמי שם ראש פרק י); בייחוד רגילות היו לעלות לשם אכילת קרבן פסח, כמו שהבאנו למעלה (פסחים צא; ירר שלמי קידושין א, ז; תוספתא פסחים ה, י). אולם בשמיעת פדשת המלך בהקהל נצטוו גם הנשים: "מקץ שבע שנים במועד שנת השמטה בחג הסכות. שבוא כל ישראל לראות את פני ה' אלהיך במקום אשר יבחר תקרא את התורה הזאת נגד כל ישראל באזניהם. הקהל את העם האנשים והנשים והטף וגרך אשר בשעריך למען ישמעו ולמען ילמדו וידאו את ה' אלהיכם" (דברים לא, י"ב).

ליום הקהל היה חגיגי ביותר — "אותו היום הכהנים עומדים בגדידות ובפרצות וחוצרות של זהב בידם ותוקעין ומריעין וכל כהן שאין בידו

חצוצרת אומרים: דומה זה שאין כוהן הוא. שכר גדול היה להם ליושבי ירושלים, שמשכירין חצוצרת בדינר זהב" (תוספתא סוטה ז, טו). ריווח זה שימש פיצוי-מה לסבלם של אנשי ירושלים במשך הרגלים.

העלייה לאחר החורבן

גם לאחר החורבן לא פסקה העלייה לרגל לירושלים לגמרי. אסון החורבן היה גדול מאוד והגביר את היאוש, אולת יד ואפס דעת. אולם זמרה לאחר מכן התחילו שוב לעלות מפה ומשם. אבל לא עוד בהמונים ולא באותה ההגיגות: "רמומה סלקא רמומה נחתא" (איכה רבתי א, נט). את מקום השמחה שאפפת את העלייה לרגל תפס האבל. הרואה ערי יהודה בחורבנו, ירושלים בחורבנה ובית המקדש בחורבנה, קורע כל בגדיו שעליו (מועד קטן כו, ע"א). ולא זו בלבד, אלא שבני אדם היו צמים אותו יום או אוסרים עצמם בבשר ויין "כיום שראיתי את ירושלים חריבה" (ירושלמי, נדרים א, א; תוספתא שם א, ד; בבלי שם יב, ע"א).

המדרש משבח עולים אלה: "מה יונה זו אף על פי שאם נוטל גזוליה מתחתיה אין מנחת שובכה לעולם, כך ישראל אף על פי שחרב בית המקדש לא ביטלו שלוש רגלים בשנה" (שיר השירים רבה א, טג).

ובאחרונה יש להזכיר עליית נזירים טראגית מן הגולה לירושלים. עלייה המזכירה את העלייה של שמונים איש מקורעי בגדים ומתגודדים שעלו לבית ה' בזמנו של גדליהו בן אחיקם (ירמיה מא, ה). העולים לא שמעו עוד בארצם על החורבן ובאו לירושלים להקריב בה את קרבנות החובה כדי להתירם מן הנזירות. העניין הובא לפני נחום המדי. "אמר להם נחום המדי: אילו הייתם יודעים שבית המקדש חרב הייתם נזירים? אמרו לו: לא! התייררם נחום המדי. וכשבא הדבר אצל חכמים אמרו לו: כל שנזר עד שלא חרב בית המקדש — נזיר, ומשחרב בית המקדש — אינו נזיר" (משנת נזיר ה, ד).

השלטון הרומי הושיב משמרות כדי למנוע את היהודים מלעלות לירושלים. סימן שאף אחרי החורבן היו עולים. בייחוד החמירו הרומאים מאז הכנעת מרד בר-כוכבא וחורבן ביתר. אדריינוס הושיב משמרות בשלושה מקומות שהיו אז כנראה צומות דרכים: בחמתא, בכפר לקיטיא, ובבית אל, והיו תופסים את כל העולים לירושלים (איכה רבתי א, מח). היחידים שעלו נסתכנו. תלמיד אחד שעלה עם ר' ישמעאל בר' יוסי והלך בשוק של ציון היה מרתח מפחד (ברכות ס, ע"א); אף על פי כן עלו — ואפילו נשים. מעשה באדם אחד שהדיר אשתו מלעלות לרגל ועברה על דעתו ועלתה לרגל" (נדרים כג, ע"א) — זה היה בזמנו של ר' יוסי. "וכבר היה רבן גמליאל ור' אלעזר בן עזריה ור' יהושע ור' עקיבא... היו עולין לירושלים, הגיעו

לצופים וקרעו בגדיהם. הגיעו להר הבית וראו שועל אחד יוצא מבית קדשי הקדשים. התחילו הם בוכים ור' עקיבא משחק. אמרו: עקיבא לעולם אתה מתמיה עלינו, אנו בוכים ואתה משחק? אמר להם: אתם למה בוכים? אמרו לו: ולא נבכה?! מקום שכחוב בו 'הזור הקרב יומת' והרי שועל יוצא מתוכו ועליו נתקיים הפסוק 'על הר ציון ששמים שועלים הלכו בו' (איכה ה, יח) ! אמר להם: אף אני לכך אני משחק, הרי הוא אומר (ישעיה ה, ב) 'ואעידה לי עדים נאמנים את אוריה הכהן ואת זכריהו בן יברכיהו. וכי מה ענין אוריה אצל זכריה; אוריה במקדש דאשן וזכריה במקדש שני? אלא מה אמר אוריה?— (ירמיה כה, כ) 'כה אמר ה' צבאות: ציון שדה תחרש וירושלים עיים תהיה'. ומה אמר זכריה?— (זכריה ה, ד) 'עוד ישבו זקנים וזקנות ברחובות ירושלים ואיש משענתו בידו מרב ימים' וכתוב בתורה (שם ה) 'ורחובות העיר ימלאו ילדים וילדות משחקים ברחובותיה', אמר הקב"ה: הרי לי שני עדים אלו, ואם קיימים דברי אוריה יהיו קיימים דברי זכריה, ואם יבטלו דברי אוריה יבטלו דברי זכריה. ושמחתי שנתקיימו דברי אוריה ולבסוף דברי זכריה עתידין להתקיים. ובלשון הזה אמרו לו: עקיבא, נחמתנו תתנחם ברגלי מבשר" (איכה רבתי ה, יט; סוף מכות).